

KAPITEL 10 / CHAPTER 10¹⁰ FORMATION OF PEDAGOGICAL KNOWLEDGE OF FUTURE TEACHERS USING LITERATURE

DOI: 10.30890/2709-2313.2022-12-02-016

Вступ

Педагогічна реальність диктує зміну поглядів на зміст і особливості освіти та компетенції, якими повинен оволодіти майбутній учитель з урахуванням завдань школи в площині осмислення змістових характеристик навчання–виховання–розвитку школярів. Вивченню та упровадженню тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України кінця XVIII – у 30-ті роки ХХ ст. можуть сприяти результати нашого дослідження, які вже пройшли певну апробацію в процесі організації навчальної роботи зі студентами педагогічних спеціальностей. Вивчення творчої спадщини українських письменників Західної України кінця XVIII ст. – першої третини ХХ століття сприяє активному становленню й самореалізації здобувача вищої освіти в сучасному світі; вихованню національно свідомого громадянина України; формуванню і утвердженню гуманістичного світогляду особистості, національних і загальнолюдських цінностей; зацікавленню художнім твором як явищем мистецтва слова, специфічним інструментом пізнання світу і себе в ньому; підвищенню рівня загальної освіченості, ознайомленню українського студентства, учнівства, освітян з творчістю маловідомих постатей письменників-педагогів, чії твори можуть посісти гідне місце в сучасних читанках, букварях, хрестоматіях та іншій навчальній та довідниковій літературі; формуванню читацької культури, розвитку естетичного смаку, умінню розрізняти явища справжньої класичної та масової культури; формуванню стійкого інтересу до української літератури як вагомого духовного спадку народу, повноцінного оригінального мистецтва, як важливого чинника формування національно-свідомої особистості, громадянина-державника; формуванню гуманістичного світогляду, духовно багатой особистості, з високими загальнолюдськими морально-етичними орієнтирами; вивченню української літератури в національному та світовому культурологічному контекстах, у міжпредметних зв'язках; розвитку творчих і комунікативних здібностей, самостійного і критичного мислення, уміння

¹⁰Authors: Bagriy Maria Antonivna, Skydanchuk Olena Mykhailivna

аргументовано доводити власну думку; розвитку навичок самоосвіти, бажання і спроможності вчитися протягом життя.

10.1. Освітньо-виховна тематика в літературі

У західноукраїнській літературі першої третини ХХ ст. актуалізується освітньо-виховна та історична тематика: у такий спосіб літератори-педагоги прагнули показати нескореність українства, незборимість національного «Я», а також підняти дух нації, яка програла визвольні змагання 1918-1920 рр., так і не зумівши реалізувати віковичну мрію «злуки з Великою Україною». Закономірно з'являються в літературі культу героїв Крут, героїв Базару, Січових стрільців, героїв боїв за Маківку, українського козацтва, Івана Мазепи, Т. Шевченка, Лесі Українки, а також культу рідної освіти та рідної книжки, просвіти, українця, фізично здорового, духовного багатого, речника антиалкогольного руху, поступового сільського господаря та сільської господині, які не тільки дбають про раціональне господарювання, а сповідують принцип «свій до свого по своє», що приведе в майбутньому до економічної та політичної незалежності української держави, культ нової генерації освічених хліборобів, які, використовуючи новітні методи господарювання, на основі здобутих знань, загальної культури зможуть «поступово» (ефективно) господарювати, стати не тільки заможними людьми, а й активними громадськими діячами, що поведуть за собою інших, культ нової плеяди кооператорів, які, як і сільські господарі, дбатимуть не тільки про власний матеріальний добробут, бізнес, а й розбудовуватимуть національний економічний механізм, культ матері-жінки-патріотки, національно-свідомої, активної українки, яка дбає про належне національне виховання дітей, та ін. Цими темами західноукраїнська література й вирізнялася з-поміж європейських літератур «державних народів» та, безумовно, і від української радянської літератури.

Українські письменники, педагоги, священики, громадські діячі, просвітяни, лікарі, «поступові» сільські господарі, свідоме юнацтво за досліджуваного періоду активно друкували художні, публіцистичні, наукові твори, присвячені проблемам здоров'язбереження дітей та дорослих. Цим засвідчуємо появу такого оригінального явища в українському письменстві та українській педагогіці, як антиалкогольна художня та публіцистична

література, професійна та самодіяльна, коли все свідоме українство включилося в антиалкогольний рух. Українські письменники і педагоги створюють спеціальні твори, метою яких було сформувати навички здоров'язбереження в дітей та дорослих, антиалкогольне просвітництво тощо. За прикладом таких авторитетних авторів, як А.Волошин, К.Малицька, С.Парфанович, Марійка Підгірянка, Ю. Шкрумеляк, І. Франко, Ю.Федькович та десятків інших, пробують себе на літературній ниві в цій тематиці пересічні українці, менш чи більш обдаровані, відбуваються як самодіяльні поети та прозаїки, драматурги, автори «антиалкогольних сценок».

Золотим фондом української літератури здоров'язбережувального спрямування, зокрема гігієнічного, який особливо актуалізувався за сьогоденних умов, доби світової пандемії коронавірусу, коли тяжка недуга щодня забирає тисячі людських життів у всіх куточках земної кулі, і однією з причин цього є низький рівень гігієнічних знань і навичок дітей та дорослих, профілактики поширення інфекційних хвороб, запобігання таким недугам, неготовність сьогоденного суспільства до випробувань через низький рівень «гігієнічного освідомлення», є літературні твори для дітей та сімейного читання письменників Західної України, яких можемо назвати «гігієністами». Саме вони започаткували літературні твори на гігієнічно-просвітницьку тематику, що їх діти чули вже змалечку, у родині, їх легко запам'ятовувала малеча, відтак у школі діти зустрічали ці та інші твори подібного змісту на сторінках читанок, на шпальтах української дитячої періодики тощо. Отже, творилося відповідне родинне, шкільне та позашкільне здоров'язбережувальне середовище, провідне місце в якому посіла художня література для дітей. Іванна Блажкевич (збірка «Мила книжечка» та ін.), Марійка Підгірянка, Юрій Шкрумеляк (класичний твір «Юрза-Мурза»), Костянтина Малицька, Володимира Жуковецька, Антін Лотоцький, Ольга Дучимінська, Уляна Кравченко та ін. змалечку формували гігієнічну свідомість маленьких українців, а окремі твори, як, до прикладу, «Юрза-Мурза», «Чистенький і Юрзи-Мурзи», «Чистий котик», «Юрко, Жмурко і Хмурко», «Котик», «Наша хатка», «Чистенька Галя», «Дівчатам», «То не рожа, ой, то не калина», «Грайтеся, дівчатка», «Гагілка» та ін. стали настільки улюбленими в середовищі дітей та дорослих, що, як народна творчість, передавалися з уст в уста, формували в дітей та їхніх батьків гігієнічну свідомість: важливість набуття гігієнічних навичок (дотримання особистої гігієни, побутової гігієни (оселі), дотримання гігієни в докільлі, у школі, гігієни

харчування), важливість фізичного здоров'я, а також таких складників здоров'язбереження, як психічне та духовне здоров'я, неприпустимість шкідливих звичок (уживання алкоголю, тютюнопаління).

10.2. Література для дітей

Літературу для дітей розглядаємо як компонент української художньої літератури; окремий специфічний вияв західноукраїнського літературного процесу; ефективний художній засіб сприйняття дійсності; відносно окреме середовище, що створює умови для формування і становлення юної особистості на різних етапах її розвитку.

Саме в літературі для тісно поєднані принципи педагогіки і літературного мистецтва, урахування законів психології і педагогіки у формуванні художніх образів; ліризму, стильових ознак побудови творів, динамізму сюжетних ліній, характеру й емоційності мови. Важливою особливістю дитячої літератури стала її вікова й відповідно до неї жанрова, тематична градація, що було притаманно і літературному процесу досліджуваного періоду. Центральною постаттю творів є діти. Авторами творів для дітей кінця XIX – початку XX ст. здебільшого виступають не лише письменники, які займалися педагогічною діяльністю, а й учителі-практики [2]. Перші зразки дитячої літератури (в її сучасному трактуванні) пов'язуємо з появою читанки М. Шашкевича (укладена 1836 р., видана 1850 р.); букваря «Книжица читальная для начинающих» (1847) О. Духновича; укладеної ще одним закарпатським літератором і музикантом М. Нодем збірки дитячих пісень «Пам'ять із отпуска добрим дітям» (1851) та ін. [1]. Наприкінці XIX ст., окрім читанок, азбук, букварів, з'являються казки, вірші, оповідання, повісті, відтак художні нариси і науково-популярні праці.

Позаяк чимало письменників Західної України за фахом були вчителями, а питання українського шкільництва, національної освіти і виховання постійно актуалізувалися в культурному житті українства XIX – першої третини XX ст., їхні творчі напрацювання надзвичайно багатий на освітянську образосферу. Ключовою темою поруч з іншими дотичними до неї в їхній творчості є тема вчителя, його іміджу, вона бере початок від І. Франка, який стояв біля витоків процесу педагогічного образотворення в українській літературі. Плідними в цьому сенсі є творчі здобутки К. Малицької, О. Дучимінської, Уляни

Кравченко, Олени Пчілки, Лесі Українки, О. Кобилянської, М. Божук, Є. Ярошинської, К. Гриневичевої, Марійки Підгірянки, В. Жуковецької (Вільшанської) та ін., які стали найпродуктивнішими генераторами художнього осмислення іміджу вчителя, оскільки практично всі жінки-письменниці (за невеликим винятком) працювали в народних школах Галичини, Буковини, Закарпаття, добре знали освітні проблеми та відображали їх у своїх творах, помітний відсоток яких має автобіографічний характер.

На початку ХХ ст. основи виховання різними теоретиками трактувалися не тільки з позиції філософської чи культурознавчої думки. Передусім ураховувалося становище суспільства, а також різних галузей науки: біології, психології, соціології, філософії, культурології, релігієзнавства тощо. Ці теорії переконують, що тільки в пізнанні справжньої людської природи можна здобути основи для формування особистості та знайти найефективніші методи виховання. Саме тому важливою тенденцією розвитку педагогічної науки в цей період визначено її розвиток на фундаменті психології. Тому в більшості творів про дітей і для дітей західноукраїнські письменники простежують особливості характеру, акцентують на вчинках героїв, виокремлюють характерні риси, актуалізують культ народного героя, окреслюють ідеал, який слугуватиме взірцем для формування національного характеру юного українця (творчість М.Підгірянки, О.Цегельської, Ю.Шкрумеляка, А.Лотоцького, А.Волошина, В.Жуковецької, І.Блажкевич, К.Малицької, У.Кравченко, К.Гриневичевої, М.Божук та ін.).

10.3. Література як джерело історичних знань

Літературна спадщина письменників-педагогів досліджуваного періоду, які працювали у школах Галичини, Буковини, Волині та Закарпаття, є джерелом інформації про розвиток шкільництва та становище вчителя в зазначений історичний період. Розбудова освітньо-виховної справи досліджуваного періоду вимагало ініціативних, відданих своїй справі людей, які б узяли керівництво цим процесом до своїх рук, і засобів, що забезпечили б виконання поставлених завдань.

Мабуть, жоден інший пласт літератури не зазнав такого забуття, таврування в офіційній радянській літературі, як література українського

січового стрілецтва. Понад 100 поетичних творів, які в Західній Україні виконувалися і жили з-поміж народу і за доби тоталітарного режиму другої половини ХХ ст., були брутально викреслені з української літературної скарбниці, а її автори тавровані як буржуазні націоналісти та вороги народу. До прикладу, написаний ще 1914 р. вірш-пісня «Ой у лузі червона калина похилилася» С. Чарнецького [4] став поетичним символом національно-визвольної боротьби, швидко покинувши позастрілецьке середовище, уміть набув широкого розголосу, з'явився на сторінках численних збірок пісень, ставши свого роду національним гімном українства, розлетівся Україною, позаматериковою/діаспорною Україною, увійшовши в духовне життя всього національно-свідомого українства.

У жодній іншій літературі, мабуть, не злилися воедино в одному творі високий героїзм, трагізм, тонкий ліризм, які торкають душу і серце кожного, не залишають байдужими жодного читача, кличуть до боротьби, будять національний дух, утверджують у думці про здобуття вільної соборної української держави, кличуть до самозречення в її ім'я («Кидай неньку стару, кидай любку свою, Бо настала велика потреба»). Творцями цих творів були неординарні, надзвичайно талановиті юнаки, які мали великий природний хист не тільки до письменства, а й до музики (до прикладу, С. Чарнецький, автор пісні «Ой у лузі червона калина похилилася», Левко Лепкий, Роман Купчинський та ін.), композиторської діяльності, тонко відчували мистецтво, тому їхня поезія наспівна, легка, яка сама лягає на музику. І навпаки, композитори-музиканти відбулися як поети (М. Гайворонський та ін.). Так, М.Гайворонський, Л.Лепкий, Р.Купчинський та інші безіменні талановиті юнаки стали поетами-піснярами («Йде січове військо», «Їхав козак на війноньку», «Ой, впав стрілець» Михайла Гайворонського; «Накрила нічка», «Човен хитається», «Як з Бережан до Кадри», «Боже Великий, Творче всесильний», «Мав я раз дівчиноньку чепурненьку», «Не сміє бути в нас страху», «Накрила нічка», «Пиймо, друзі», «Заквітчали дівчатонька», «Засумуй, трембіто», «Зашуміли верби при потоці» та ін. Романа Купчинського тощо [1; 3]). Їхні твори перетворилися в пісенні хіти, на яких у національному дусі виховувалися цілі покоління юнків та дівчат.

Таким чином в українській культурі постало таке унікальне явище, літературний феномен, як стрілецька пісня, якій судилося стати важливою зброєю за українську державність, чинником духовності українства, важливим

виховним засобом не одного покоління дітей та юнацтва.

Мабуть, з огляду на юний вік авторів стрілецьких творів література доби національно-визвольних змагань така різнопланова, різножанрова: від героїчної, маршово-бойові («Ой у лузі червона калина» С.Чарнецького), «Маршують вже повстанці», «Ми йдемо в бій, земля гуде», «Не сміє бути в нас страху Р. Купчинського, «Йде січове військо», «Чи то буря, чи то грім» Богдана Лепкого; «Бо війна війною», «Ой видно село, широке село під горою» Левка Лепкого та ін.), до ліричної (любовної («Ой нагнувся дуб високий» Миколи Голубця, «Синя чічка» Василя Бобинського, «Човен хитається серед води», «Як з Бережан до Кадри січовики манджали» Р. Купчинського; «І снилося з ночі дівчині, що маки в гаю процвітали...», «Колись дівчино мила...», «Ішов відважний гайовий» Левка Лепкого), коліскової («Маєва нічка» Левка Лепкого, «Накрила нічка» Р.Купчинського), «жалобної» («Ой там при долині», «Заквітчали дівчатонька», «Ой впав стрілець» Р. Купчинського, «Коли ви вмирили» Михайла Кураха), жартівливої («Гей ви стрільці січовії» Клима Гутковського, «Бо війна війною, вісьта, вйо!» Левка Лепкого та ін.) [4]. Отже пісенна творчість січових стрільців повинна ввійти до скарбниці української класичної поезії, а також до шкільних та університетських хрестоматій з української літератури.

До просвітницької та історичної тематики зверталася Катря Гриневичева – письменниця, педагог, громадсько-просвітницький діяч, діячка жіночого руху (в минулому лідерка Союзу Українок у Львові), видавець, редактор. Так, у 1909 році за дорученням «Просвіти» вона почала редагувати дитячий журнал «Дзвінок», який став настільною книгою для сімейного читання, дітей та молоді не лише Західної України, а й Наддніпрянщини. Уже тоді на сторінках журналу молодий письменник друкує історичні повісті «Перед похороном князя Романа», «Ярослав Осмомисл», «Княжичі». Катря Гриневичева належить до когорти письменників, які писали для дітей і про дітей. Її перша збірка «Легенди та оповідання» (1906) присвячена тяжкому життю дітей бідняків. Проте авторка не обмежується описом безпросвітнього буття дітей, а й з великим психологізмом аналізує їхні дії, вчинки, характери, з неприхованою симпатією до своїх маленьких героїв. Будучи народною вчителькою, маючи трьох дітей, походила з багатодітної родини (у батька Василя Банаха було семеро дітей [3]), письменниця добре знала душу дитини, чисту, добру, чуйну, її психологію. Учителька Катря Гриневичева усвідомлювала важливість вибору

літератури для читання, значення книги в житті дитини, тому дбала про розширення кола читання, прагнула зробити книгу пізнавальною. Тому тексти її творів для дітей написані так, щоб пробуджувати в душі патріотичні почуття, національну свідомість, плекати християнські чесноти.

Висновки

Необхідними умовами, що завжди визначали самобутність нації, є її історична пам'ять, мова, культура. Саме ці чинники насамперед рятували українство, яке багато сторіч було поневолене чужинцями, від повної асиміляції. Тому закономірно, що в Західній Україні кінця XVIII – у 30-ті рр. ХХ ст. українські громадські товариства, зокрема «Просвіта», УПТ «Рідна школа» очолили національний рух, узявши на себе місіонерську роль – нести просвітництво в народ, «національно освідомлювати» його. Провідну роль у цьому процесі виконали українські письменники, зокрема педагоги, які активною громадською діяльністю спричинилися до виховання патріотизму, підвищення національної свідомості українства, розбудови рідномовної освіти, поширення українського друкованого слова, поширення здоров'язбережувального руху тощо. Доба початку ХХ ст. – це час створення української дитячої літератури, біля витоків якої стояли Уляна Кравченко, Катря Гриневичева, Марійка Підгірянка, Володимира Жуковецька, Миколая Божук, Костянтина Малицька та інші письменники, які свою педагогічну діяльність тісно пов'язали з літературною творчістю. Вони – автори чудових літературних творів для дітей, що порушили актуальні тогочасні проблеми, які не втратили своєї ваги і за доби новочасної української освіти. Національна ідея, що червоною ниткою проходить через творчість десятків письменників Західної України кінця XIX – початку ХХ ст., увиразнює актуалізацію таких тем, як формування національної гідності, почуття патріотизму, любові до отчого дому, рідного краю, України, виховання любові до Бога, формування одвічних християнських чеснот (добра та милосердя, любові до ближнього), любові та поваги до батьків, старших, однолітків, пошанівок батькам та старшим, утвердження сімейних цінностей, дотримання народних традицій, любові до праці та формування ціннісного ставлення до праці, яка мислиться і як праця для власного народу, любов до природи та всього живого як до

Божого дару. Аналіз життя і діяльності, творчої спадщини письменників Західної України уможлиблює висновок, що громадянська свідомість, патріотизм, відданість інтересам народу властиві передовсім самим авторам. Через цікаві сюжети, яскраві художні образи, зокрема образи дітей-однолітків, автори доносили до читацької аудиторії дітей та дорослих ці ідеї. Таку літературу відносимо до категорії література виховання. Більшість творів письменників-педагогів за доби їхнього вчителювання були внесені до навчальної літератури народних шкіл – букварів та читанок. Значна частина представників генерації жінок-письменниць поєднували основу професійну педагогічну працю як учителі сільських шкіл, викладачі гімназій і університетів із активною літературною діяльністю, тому їхня життєтворчість, окрім іншого, сьогодні може слугувати для студентів – майбутніх учителів – джерелом знань про тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності в Україні, проектує перспективний розвиток процесу формування особистості на сучасному етапі. Майбутні педагоги зможуть прилучатися через художню літературу до фундаментальних цінностей, української культури, розширити культурно-пізнавальні інтереси; всебічно духовно збагатитися тощо.